

НОВЕ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті розглянуто підходи щодо визначення поняття "соціальне середовище", "виховне середовище", "нове соціально-виховне середовище" та їх роль у формуванні категоріального апарату соціальної педагогіки.

Ключові слова: соціальне середовище, виховне середовище, соціально-виховне середовище.

Суспільне оточення, в якому народжується і живе індивід, специфіку якого поступово засвоює, впливає на його розвиток своєрідними, історично закріпленими шляхами. Соціалізація особистості невід'ємна від соціального та виховного середовищ, тому важливим є проаналізувати зміст понять "соціальне середовище", "виховне середовище", які виконують важливу роль у формуванні категоріального апарату соціальної педагогіки.

Аналіз наукових праць, присвячених дослідженню змісту понять "соціальне середовище", "виховне середовище" та їх ролі у розвитку і формуванні особистості, впливу на соціалізацію дітей та молоді, засвідчив існування в сучасній філософській та психолого-педагогічній літературі різних підходів до становлення їх змісту і структури.

Впродовж другої половини ХХ ст. поняття "соціальне середовище" вживалося у двох значеннях: 1) широка соціальна дійсність, суспільство, держава у цілому; 2) це середовище, що безпосередньо оточує дитину, і так чи інакше впливає на її формування та розвиток [10, с.122].

Наразі у соціально-педагогічній науці визначається, що соціальне середовище це: 1) складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; 2) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), які впливають на її свідомість та поведінку [1, с.23; 13, с.31-32; 14, с.247].

Філософський словник пропонує тлумачення соціального середовища "як сукупність суспільних матеріальних та духовних умов, які є основою існування, формування й діяльності людини, справляє вирішальний вплив на розвиток особистості. Водночас, під впливом творчої активної діяльності людини соціальне середовище зазнає змін і перетворює, у процесі яких змінюється й сама людина" [16, с.620].

Як зазначають сучасні науковці І.Зверева та Г.Лактіонова, соціальне середовище – це конкретний прояв суспільних відносин, у яких розвивається конкретна особистість, соціальна спільнота; соціальні умови їхнього розвитку [15, с.27].

У свою чергу О.Карпенко у контексті розгляду проблем соціальної роботи соціальне середовище визначає як прошарки і групи людей, суспільні, матеріальні і духовні умови їх існування, а також формування і зміст діяльності, здійснюваної особою. Авторка звертає увагу на соціальне середовище у широкому значенні (макросередовище), що охоплює суспільно-політичну систему загалом (суспільний розподіл праці, спосіб виробництва, сукупність суспільних відносин і інститутів, суспільну свідомість, культуру даного суспільства). Натомість соціальне середовище у вузькому значенні (мікросередовище) є загальним елементом, що включає безпосереднє оточення людини (сім'ю, трудовий колектив і різні групи) [4, с.171].

Наразі аналіз наукових праць показав, що автори виділяють взаємозалежність середовища та особистості, причому це функціональна взаємозалежність, яка передбачає взаємозв'язок та взаємовплив у процесі взаємодії. Особистість та середовище в такій цілісній взаємодії міняються місцями, постають активно діючою силою. Середовище створює сприятливі чи, навпаки, несприятливі умови для діяльності та особистісного розвитку людини.

Середовище впливає на особистість і детермінує певні зміни поведінки та свідомості. Як справедливо стверджує Р.Малиношевський, що особливість необхідно використовувати в педагогіці з метою подолання ціннісного дисонансу у розвитку особистості та її найближчого оточення [7, с.5].

Окрім цього, науковці звертають увагу на такий феномен, як "виховне середовище". Так, В.Семенов стверджує, що виховне середовище розуміється як частина соціального середовища, яка формується в суспільстві на всіх рівнях його розвитку з метою впливу на молоде покоління" [11, с. 12].

Л.Коган запропонував таке визначення: "Виховне середовище – стійка сукупність речових та особистісних елементів, з якими безпосередньо взаємодіє й соціальний суб'єкт у закладах та організаціях, що здійснюють навчання та виховання" [5, с. 7].

Т. Алексєєнко акцентує увагу на тому, що "виховне середовище – середовище безпосереднього та опосередкованого впливу на дитину на мікрорівні, сукупність об'єктивних факторів, що утворює умови життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливає на формування її фізичних, психічних та соціально-адаптивних можливостей, процес і повноту творчої самореалізації" [14, с.95].

На нашу думку, найбільш повним стосовно сучасного розуміння виховного середовища є визначення Т. Алексєєнко, так як включає і розширює два попередніх, досягаючи педагогічних цілей.

Для існування будь-якого середовища, котре має педагогічні цілі, обов'язково мають бути наявними взаємо-зворотні зв'язки, що уможливають інтеграцію впливів на особистість, та узгоджена діяльність, завдяки якій акумулюється і реалізується потенціал виховних інституцій (і не лише їх) для соціального становлення особистості [6]. Виховне середовище включає в себе просторове, поведінкове, дійове та інформаційне соціокультурне оточення, і це впливає на самосвідомість особистості [8].

На цьому побудована логіка В. Сенашенко, Є. Коцькової, М. Комбарової, які досліджують соціально-виховне середовище, розглядаючи його як систему впливів та умов формування особистості за заданим зразком, або як систему, що забезпечує отримання освіти, виховання, індивідуальних для кожного об'єкта та створення умов для актуалізації її внутрішнього світу і особистісного зростання, становлення самосвідомості [12].

З поняттям "виховне середовище" тісно пов'язане поняття "виховний простір". Л. Новикова під "виховним простором" розуміє педагогічно доцільно організоване середовище, що оточує окрему дитину або визначену кількість дітей (класу, школи, будинку, двору, мікрорайону, села, малого або великого міста, області). У цьому випадку середовище – це все те, що оточує дитину у будинку, школі, на вулиці і чий вплив дитина усвідомлено чи неусвідомлено відчуває [9]. Спроби науковців і практиків педагогізувати середовище, зробити його сприятливим для дитини у плані аналізу і організації всіх учасників соціально-виховного процесу зумовило появу поняття "виховний простір".

При цьому Ю. Мануйлов розглядає виховний простір як частину середовища, у якому панує визначений педагогічно сформований спосіб життя. У такому випадку взаємодія всіх учасників створення виховного простору визначається моделлю способу життя індивіда чи життєдіяльності закладу. Таке розуміння виховного простору, на думку Н. Селіванової, значною мірою регламентується визначенням, нерідко "заданим зверху", способом життя дитини, в якому менше представлена її суб'єктна роль.

Виникнення і розвиток соціально-педагогічної думки, пошук нових підходів до проблеми виховання сприяли розробці і появи нового поняття середовища – "соціально-виховного". Як відомо, соціально-педагогічна діяльність як суспільне явище являє собою своєрідну модель діяльності, спрямованої на розв'язання завдань *соціального виховання* і соціально-педагогічного захисту [3, с.9]. Відповідно середовище, що організоване за допомогою цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності слід вважати соціально-виховним.

Дослідники зазначають, що соціально-виховне середовище – ознака соціального середовища чи сукупність умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано впливають на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб. Це конкретний прояв суспільних відносин, які сприяють соціалізації індивіда, адаптивності особистості до міцливого середовища, усвідомленню себе людиною, якій близькі й зрозумілі інтереси інших людей. Вона має створити найбільш сприятливі умови для індивідуального розвитку того, на кого спрямована соціально-виховна дія. Такі умови, як стверджують науковці, формуються у ході організованої та свідомої взаємодії індивідуальних та групових суб'єктів у трьох процесах: організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги. Системоутворюючі фактори цього середовища – діяльність, спілкування та взаємини [10, с.261].

Результативність дії соціально-виховного середовища визначається певною послідовністю:

1. Включення людини в систему життєдіяльності різноманітних організацій;
2. Набуття та накопичення елементів соціального досвіду, їх інтеріоризація;
3. Поведінка особистості як результат екстеріоризації набутого соціального досвіду [1, с.28].

Український науковець С.Мукомел визначає соціально-виховне середовище як умови (організаційно-педагогічні та соціально-педагогічні) певним чином організованої життєдіяльності, які впливають на духовність, свідомість та регулюють поведінку. При цьому базовими функціями соціально-виховного середовища є:

1. Культурологічна, що передбачає формування особистісної культури індивіда – сукупності його власних зразків поведінки, його методів діяльності, продуктів цієї діяльності, його ідей та думок. Особистісна культура формується на підставі практичного й вибіркового засвоєння індивідом культури спільнот та суспільства в цілому.

2. Ціннісно-утворююча, що закріплює суспільні цінності у свідомості та поведінці індивідів і сприяє формуванню особистісної системи цінностей.
3. Адаптаційна, що навчає ефективних моделей освоєння індивідом нових життєвих ситуацій.
4. Соціалізована, що передбачає координацію та керування через виховання спрямованістю та ефективною перебігу процесу соціалізації індивідів.
5. Функція соціального контролю, суть якої полягає у прищепленні суспільно схвалених, корисних для індивіда та колективу звичок, у формуванні звичаїв, які базуються на суспільних цінностях; у виробленні системи групових реакцій на поведінку індивіда у вигляді санкцій (покарання та заохочення), що адекватні соціальним цінностям, які визначаються суспільством.
6. Нормативна, що передбачає закріплення у поведінці особистості соціальних норм (зразків поведінки), схвалених суспільством.

7. Інтегративна, що полягає в об'єднанні людей шляхом опанування моделей поведінки, в основі яких лежить усвідомлення потреби враховувати для досягнення своєї мети інтереси інших людей. Угодження інтересів у процесі взаємодії людей, можливість прогнозувати поведінку інших на основі керування загальними нормами та визнання загальних цінностей сприяє взаєморозумінню людей, поліпшенню взаємин, об'єднанню зусиль у суспільно корисній діяльності [8].

У соціально-виховному середовищі здійснюється комплексний соціалізуючий процес – від виявлення у суб'єктів проблем, потреб до визначення соціалізуючих факторів та створення умов для їх застосування з конкретною метою та стосовно конкретної людини. Характер впливу соціально-виховного середовища визначають не лише позитивні чи негативні установки, спрямованість дій, а й активність суб'єкта, його самостійність, ініціативність і самодіяльність.

Поняття "соціально-виховне середовище" не достатньо повно характеризує вплив деяких факторів на розвиток і соціалізацію особистості. Так у вимірі соціально-педагогічної діяльності стосовно кризових категорій клієнтів доцільно, на нашу думку, ввести поняття "нове соціально-виховне середовище". Співставляючи його з поняттям "соціально-виховне середовище", в якому інтегрується "соціально-виховний потенціал" основних структур простору з метою створення найбільш сприятливих умов для індивідуального розвитку того, на кого спрямована соціально-виховна дія, і активізацію творців даного середовища [17, с.102], ми приходимо до висновку, що саме нове соціально-виховне середовище може створити всі зазначені вище умови, орієнтуючись на потреби кризового клієнта.

У нашому дослідженні ми інтерпретуємо поняття "нове соціально-виховне середовище" стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. "Нове соціально-виховне середовище" є кісно оновлене, дитиноцентричне за своєю суттю. Воно має створюватись у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, школах-інтернатах чи біологічних родинах, які прагнуть відновити батьківські права, що загалом сприяє соціалізації та соціальному становленню особистості. В усіх зазначених вище інституціях створення нового соціально-виховного середовища матиме свою специфіку. Власне, перехід дитини до однієї з таких інституцій означає її входження у нове середовище, адаптацію до нього. Проте ми наголошуємо на якісних перетвореннях, що будуть відбуватися завдяки систематичному педагогічному супроводу. Побудова такого нового соціально-виховного середовища має відбуватися на засадах сімейно-орієнтованого підходу.

Вивчення науково-педагогічної літератури та практики допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, показали певні кроки державних інституцій у цьому напрямі. Зокрема, напрацьований позитивний досвід супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Однак досить гостро стоїть питання про результативність соціально-педагогічної діяльності шкіл-інтернатів для дітей-сиріт. Процес реформування цих закладів має закінчитися у 2015 році створенням малокомплектних установ інтернатного типу. Якраз у них і має бути створене нове соціально-виховне середовище на засадах сімейно-орієнтованого підходу, що, безперечно, є досить складним завданням.

Враховуючи те, що у родині головним має бути підготовка дітей до життя в суспільстві, навчання дітей; передача із покоління в покоління культурних і духовних цінностей; догляд за дітьми і надання їм допомоги; захист і забезпечення найкращих інтересів дитини у правовому контексті, тому відповідно ці завдання мають реалізовуватися у новому соціально-виховному середовищі.

Висновки. Таким чином, доповнюючи тузаурис соціальної педагогіки поняттям "нове соціально-виховне середовище", ми ставимо за мету не лише визначити його основні складові, але й означити зміст діяльності в новому соціально-виховному середовищі. Забезпечити ж умови створення та функціонування означеного середовища здатні спеціально підготовлені фахівці – соціальні педагоги, соціальні працівники, вихователі шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Використані джерела

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [навч. посіб.] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Воспитательная система школы. Проблемы и поиски: / [сост. Н.Л.Селиванова]. – М.: Знание, 1989. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Педагогика и психология", № 10).
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. [навч. посіб. для ВНЗ] / Завацька Л.М. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
4. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності "Соціальна робота": [навчально-методичний посібник]. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2011. – 248 с.
5. Коган Л.Н. Социальная среда и воспитание / Л.Н. Коган // Учебно-воспитательный коллектив и его среда воспитания. – Свердловск: УрГУ, 1980.
6. Максимовська Н.О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Максимовська Наталія Олександрівна. – Х., 2008. – 233с.
7. Малиношевський Р.В. Взаємозв'язок понять "виховний простір та виховне середовище" / Р.В. Малиношевський // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 2. – С. 4-11.
8. Мукомел С.А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально виховуючого середовища: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Мукомел Світлана Анатоліївна. – Черкаси, 2005. – 352 с.
9. Новикова Л. И. Школа и среда / Л.И. Новикова. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
10. Педагогическая энциклопедия: в 4 т. / [гл. ред. И.А.Каиров]. – М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1968. – Т.4. – С.122.
11. Семенов В. Д. Взаимодействие школы и социальной среды / В.Д.Семенов. – М.: Педагогика, 1986. – 111 с.
12. Сенашенко В.С. Социально-воспитательная среда вуза как основа социализации и воспитания студенчества [Электронный ресурс] / В.С. Сенашко, Е.А. Коньякова, М.Н. Комбарова // Высшее образование в России. – 2011. – № 06. – С.103-113. – Режим доступа: www.ssa-rss.ru/abstract_bank/1252868491.pdf
13. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [за ред. А.Й. Капської]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – 264 с.
14. Соціальна педагогіка: словник-довідник / [за заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко]. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
15. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб./ І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін.; За заг. ред.: І.Д.Зверєвої, Г.М.Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
16. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
17. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536с. – 102 с.

Mahtkina L.

**NEW SOCIAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT
AS A SOCIO-EDUCATIONAL CATEGORY**

The article considers the approaches to the definition of "social environment", "educational environment" and their role in shaping the categorical apparatus of social pedagogy

Key words: *social environment, educational environment, social and educational environment.*

Стаття надійшла до редакції 15.11.2012